

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено предмет, об'єкт, мету і завдання дослідження, вказано на наукову новизну, подано відомості про апробацію.

Перший розділ – **«Теоретико-методологічні засади дослідження взаємодії неурядових організацій з органами місцевого самоврядування в політичній теорії»** – присвячено розкриттю стану наукової розробки проблеми, аналізу використаних джерел, обґрунтуванню і висвітленню методологічної основи дослідження демократичних процесів.

У підрозділі *1.1. «Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження»* зазначається, що цілісні дослідження проблем демократії з'являються в ХХ ст. у спеціально присвячених роботах Р. Даля, Д. Горовиця, Х. Лінца, А. Пшеворського, Ч. Тіллі, А. де Токвіля, Ф. Шміттєра, та ін. Серед українських авторів необхідно відмітити роботи Б. Андрусюка, В. Жулинського, А. Колодій, С.Наумкіної, А. Силенко, М. Томенка та ін. Окремо слід відзначити дослідження науковцями питань розвитку місцевої демократії, серед яких виділяються роботи Г. Музиченко, О. Орловського, С. Саханенка. Політологічний аналіз функціонування органів місцевого самоврядування в сучасній Україні здійснювали Б. Андрусюк, М. Баймуратов, В. Григор'єв, В. Кампо, М. Корнієнко, В. Кравченко, Ю. Крестєва, В. Медведчук, А. Некряч, М. Орзіх, М. Пітцик, М. Пухтинський, Т. Титаренко, А. Ткачук та ін.

До джерел, які були опрацьовані автором віднесено: Конституцію України, закони України; загальнодержавні та регіональні статистичні матеріали; вітчизняні і закордонні соціологічні дослідження; матеріали конференцій та «круглих столів», присвячених досліджуваній проблематиці та документи неурядових організацій, ресурсних центрів (поточні, щорічні аналітичні звіти, звіти про підсумки виконання проектів тощо); результати досліджень, проведених науковими організаціями України; матеріали наукової та газетної періодики.

У підрозділі *1.2. «Методологічні підходи до дослідження сучасних демократичних процесів у політичній науці»* зазначено, що, досліджуючи самоврядний процес, його місце та роль у демократизації українського суспільства, доцільним є поєднання декількох методологічних підходів. Найпоширенішим методологічним підходом залишається інституціоналізм, за допомогою якого можна виокремити акторів самоврядного процесу, визначити формальні й неформальні форми їх діяльності та взаємодії. Синергетичний підхід, що має своєю специфікою дослідження самоорганізаційних та стихійних процесів у суспільстві, спроможний надати характеристику стану самоорганізаційної активності місцевої спільноти, визначити біфуркаційні точки розвитку самоврядного процесу, що збагачує знання про демократію на місцевому рівні та значно доповнює дослідження самоврядних процесів. У дослідженні зазначено, що поєднати здобутки вищезазначених підходів спроможний мережевий підхід, який акцентує увагу саме на структурних зв'язках усередині місцевої громади як політичної системи, в межах якої

відбувається самоврядний процес та взаємодія органів місцевого самоврядування й неурядових організацій як його прояв.

У підрозділі 1.3. «*Особливості становлення демократичного процесу на місцевому рівні*» зазначається, що демократія на сучасному етапі розвитку суспільства залишається однією з провідних форм правління, ідеологічних течій та способів організації суспільного життя. Народжена ще у Стародавній Греції, вона зазнає значних корективів під тиском часу, перш за все, внаслідок протікання глобалізаційних процесів.

При всьому різноманітті концепцій демократії, що відомі політичній науці, найбільше потребам часу відповідає концепція демократії як способу життя, яку було запропоновано американським дослідником Д. Д'юї. Саме він вбачав у демократії соціальну ідею, що набагато ширша за систему політичного правління та являє собою спосіб асоціативного життя, який комунікативно закріплений спільним досвідом. Для аналізу демократичного процесу на місцевому рівні, участь у якому беруть усі учасники суспільно-політичного життя, перш за все, інститути місцевого самоврядування та неурядові організації, застосовуватимуться критерії аналізу, розроблені Р. Далем та доповнені Ч. Тіллі. Новими поняттями, які доповнюють розроблені Р. Далем критерії демократичного процесу, визнаються широта, рівність, захищеність та взаємообов'язкові консультації.

Другий розділ – «**Соціально-політичні та правові засади функціонування неурядових організацій та органів місцевого самоврядування**» – присвячений дослідженню й аналізу взаємодії інститутів громадянського суспільства, одним з уособлень яких є неурядові організації, та органів влади, зокрема органів місцевого самоврядування, основ їх функціонування в межах української політичної системи.

У підрозділі 2.1. «*Політико-правове та організаційне підтримання взаємодії неурядових організацій та органів місцевого самоврядування*» зазначається, що політико-правові умови розвитку громадянського суспільства в Україні повинні базуватися на економічному і соціальному фундаменті у вигляді чисельного середнього класу та інституту приватної власності, захищеному державою. Існуюче законодавство України, що регламентує діяльність організацій громадянського суспільства, взаємодію неурядових організацій та органів місцевого самоврядування зокрема, характеризується своєю недосконалістю і вимагає суттєвих змін. Термінового вдосконалення потребує закон про громадські організації та низка інших законів, які регламентують економічну й комерційну діяльність неурядових організацій.

Для демократичної держави превалюючими методами регуляції суспільних відносин є несилові (мотиваційні) методи, які дозволяють розкрити творчий потенціал особистості і створити належні умови для їх самореалізації. Перехідні суспільства, до яких належить й Україна, стикаються з проблемою зміни

самих підходів до управління та регуляції соціальних процесів і на рівні методів, і на рівні мислення, і на рівні кадрового забезпечення. У визначеннях громадянського суспільства ключовим словом є *самоорганізація*, що показує її системоутворюючий характер. Отже, громадянське суспільство – це простір громадянської самоорганізації суспільного життя і організаційне підґрунтя взаємодії неурядових організацій та органів місцевого самоврядування.

У підрозділі 2.2. «*Поняття та види взаємодії соціально-політичних акторів у політичній теорії та практиці*» визначено, що політична взаємодія є видом соціальної взаємодії, де вихідним поняттям для аналізу є термін «соціальна дія», введений до наукового обігу М. Вебером. Особливості дослідження політичної взаємодії полягають у визначенні суттєвих впливів сучасності, а саме медіатизації, демократизації та раціоналізації процесу політичної взаємодії всіх політичних акторів, незалежно від природи їхнього походження. Демократичні тенденції сучасного політичного процесу ставлять вимоги до формування особливого виду політичних відносин – між неурядовими організаціями та інституціями місцевого самоврядування, де найбільш поширеними є такі їх форми, як соціальне замовлення та соціальне партнерство.

В Україні процес розробки та впровадження соціального замовлення почалися у м. Одесі в 1996 р. завдяки діяльності Одеської Асоціації Милосердя. Положення про соціальне замовлення у м. Одесі (2000 р.) стало першим в Україні, що регулювало питання соціального партнерства на рівні територіальної громади і було ініційовано завдяки активності неурядових організацій. У подальшому даний досвід в Україні реалізовувався зокрема в Миколаївській області (м. Вознесенськ), у Києві, Чернігові, Донецьку, Харкові, Івано-Франківську, Кам'янець-Подільському. Практика запровадження соціального замовлення в умовах сучасної України свідчить про відсутність чіткої моделі, значну правову прогалину щодо законодавчого регулювання такого роду діяльності та низьку матеріальну базу органів місцевого самоврядування, на кошти яких переважно фінансуються дані форми взаємодії.

У взаємодії між органами місцевого самоврядування та неурядовими організаціями останні займають особливу нішу – надають послуги тим категоріям населення, які не підпадають під дію як муніципальних, так і комерційних організацій. Тому реальної конкуренції між неурядовими організаціями й муніципальними структурами очікувати не доводиться, та вона й не потрібна.

У підрозділі 2.3. «*Ознаки взаємодії неурядових організацій та органів місцевого самоврядування*» доведено, що ефективність діяльності неурядових організацій визначається якістю й обсягом послуг, що надаються населенню. Одним з ключових питань у системі визначення ознак взаємодії неурядових організацій та органів місцевого самоврядування можна визначити явище «соціальної ефективності влади», під якою розуміється міра суспільної підтримки і довіри владним структурам, рівень соціального схвалення їх діяльності й готовності населення безпосередньо допомагати владі, впливати на неї, співпрацювати з нею.

Для здійснення цієї взаємодії потрібно забезпечити сукупність умов та врахувати причинно-наслідкові фактори, які повинні використовувати зацікавлені сторони у спільній роботі. Взаємодія органів місцевого самоврядування з неурядовими організаціями можлива лише за умови, коли представники обох секторів починають працювати разом, поєднавши зусилля та усвідомивши, що це вигідно кожній із сторін і суспільству в цілому.

Критерії ефективності спільної діяльності становлять собою системоутворюючу сукупність умов, яка б задовольняла мету взаємодії неурядових організацій та органів місцевого самоврядування, а саме: *нормативно-правовий*, що визначає статус, рівень, можливості і функції вказаних структур, механізм їх взаємодії; *цільовий*, що демонструє характер цілей і вирішуваних структурами завдань, відповідність цілей і засобів їх досягнення; *економічний* – характеризує фінансово-економічні й матеріально-технічні основи та можливості цих інститутів; *соціально-політичний*, що включає характер громадської оцінки інформованості, задоволеності, довіри і підтримки, свідчить про особливості політико-владних стосунків і соціально-політичної ситуації в регіоні; *організаційно-управлінський* – пов'язаний з оптимальністю структури, кадровим складом та його кваліфікацією, стилем управління і виконання завдань; *функціональний* – розкриває повноту і послідовність виконуваних функцій; *інформаційний* – свідчить про ступінь відкритості діяльності партнерів, про міру інформаційного супроводу їх діяльності та *інструментальний* – характеризує вживані управлінські технології, засоби і методи.

У третьому розділі – **«Моделі взаємодії неурядових організацій з органами місцевого самоврядування в політичній практиці сучасних країн»** – проаналізовано досвід взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування в сучасних країнах, що дозволило врахувати його позитивні аспекти при побудові теоретичної моделі взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування в Україні.

У підрозділі 3.1. *«Досвід взаємодії неурядових організацій з органами місцевого самоврядування в сучасних демократіях»* проаналізовано досвід взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування у взаємообумовленості зі способом організації місцевого самоврядування, історичними особливостями та політичними традиціями, власною еволюцією цінностей і, відповідно, своєрідними моделями відносин.

Діяльність неурядових організацій представлена багаторічним досвідом роботи та відіграє суттєву роль у вирішенні соціальних проблем і наданні соціальних послуг у країнах сталої демократії. Велика кількість неурядових організацій соціального спрямування включена до системи фінансування послуг з державного та місцевих бюджетів. Контроль за діяльністю неурядових організацій здійснюється за допомогою ліцензування, реєстрації, акредитації, сертифікації.

Досвід співпраці між місцевою владою та неурядовими організаціями

представлений такими основними формами взаємодії, як *інформування*, коли влада просто інформує про прийняті рішення, але активно не залучає громадськість до процесу прийняття рішень; *добровільна участь*, за якої максимально стимулюється громадська участь у виробленні політики на місцевому та регіональному рівнях; *консультування*, *стимульована участь та дорадче залучення громадськості до політичного процесу*.

Основними формами співпраці в цих країнах є надання неурядовим організаціям можливості визначати пріоритети співпраці в ході консультацій; створення громадських рад, комітетів при муніципальних радах та їх органах; делегування частини повноважень неурядовим організаціям (надання соціальних послуг тощо).

Поряд із позитивними аспектами участі неурядових організацій у місцевому розвитку існують і негативні, серед яких найбільш суттєвими визнаються комерціалізація неурядових організацій та їх політизація.

У підрозділі 3.2. «*Особливості організації взаємодії неурядових організацій з органами місцевого самоврядування в молодих демократіях Центральної та Східної Європи*» зазначається, що перехід від адміністративно-командної до ринкової економіки, від авторитаризму до демократії та правової держави ускладнився пошуком нових економічних та політичних союзників країнами Центральної та Східної Європи. Неурядові організації займають помітне місце в процесах демократичних перетворень у цих країнах. Вибір європейського вектора зовнішньої політики вніс корективи у специфіку функціонування політичних інститутів країн, зокрема обумовив обов'язкове наслідування європейських стандартів у реформуванні неурядового сектору, системи місцевого самоврядування та у практиці налагодження відносин між ними.

Тривалість у часі етапів у різних країнах була неоднаковою і залежала від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. До розробки моделей організації партнерських відносин спроможних громад та їх органів місцевого самоврядування було залучено весь неурядовий сектор, який виявив активність і працездатність. Важливо, що всіма суб'єктами муніципального розвитку було усвідомлено, що тільки результативна співпраця стане гарантом вирішення загальних питань місцевого та державного рівнів в інтересах як громад та її членів, так і всього суспільства.

Підрозділ 3.3. «*Формування оптимальної моделі здійснення взаємодії неурядових організацій з органами місцевого самоврядування в сучасній Україні*» являє собою розробку теоретичної моделі взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування. Визначається, що оптимальна модель є ефективним варіантом вирішення проблеми демократизації політичного процесу на місцевому рівні, вона не є ідеальною, але достатньо гнучка і може бути пристосована до умов кожної територіальної громади.

Взаємодія неурядових організацій із органами місцевого самоврядування є самоорганізаційним процесом, що забезпечує реалізацію інтересів, узгодження життєдіяльності членів територіальної громади. Даний процес представлений ініціаторами взаємодії – неурядовими організаціями та органами місцевого самоврядування, які підтримують ініціативу, готові до створення й підтримки каналів інформаційного обміну, та формами взаємодії між ними.

Пошук моделі взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування спрямований на створення оптимальних умов для самовираження індивідів, їх самоорганізації та взаємодії всередині громадянського суспільства, є внутрішньою політичною функцією громадянського суспільства. Дане положення привело до висновку, що процес налагодження відносин неурядових організацій з органами місцевого самоврядування представлений політичною комунікацією, яка в свою чергу є формою взаємодії. Механізмом впровадження в політичну практику такої взаємодії є діалог. Організаційною формою взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування виступає мережа, де органи місцевого самоврядування і неурядові організації є партнерами, відносини між ними будуються на принципах мережевої організації влади (спільний інтерес, взаємодія на добровільних засадах, обмін ресурсами, рівні права у формуванні рішень) та політико-правових засадах функціонування місцевої демократії (прозорості, відповідальності, автономності тощо).

У **висновках** підкреслюється, що в дисертаційній роботі вирішено актуальне наукове завдання, що полягало в розробці теоретико-методологічних засад побудови оптимальної моделі взаємодії неурядових організацій з органами місцевого самоврядування в Україні.

Узагальнення результатів дослідження дозволяє сформулювати висновки та рекомендації, які мають теоретичне й практичне значення та містять певну наукову новизну.

1. Дослідження стану наукової розробки проблеми взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування в Україні виявило, що і вітчизняні, й іноземні джерела значну увагу приділяють вивченню широкого кола проблем демократичних перетворень, зокрема на місцевому рівні, однак залишають поза увагою питання взаємодії та довіри, на основі яких будується демократія як спосіб життя на місцевому рівні. Тому існує реальна потреба в комплексній розробці теоретичних засад для побудови взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування як ресурсу розвитку місцевої демократії в Україні.

2. В якості методологічної основи суспільно-політичних досліджень доцільно застосовувати синтезовані підходи, засновані на поєднанні зусиль усіх сучасних методів наукового аналізу. Таким синтезованим підходом є поєднання

мережевого та синергетичного підходів, які вже досить ґрунтовно досліджені політичною наукою та довели свою спроможність аналізувати сучасний суспільно-політичний процес. Особливості функціонування демократичних процесів на місцевому рівні характеризуються тим, що демократія визнається особливим способом життя суспільства, що характеризується високим рівнем залучення до участі всіх акторів суспільно-політичного процесу, а місцевий рівень – провідний для здійснення демократії в країні. Зміцнення місцевого самоврядування як самостійної публічної влади, налагодження відносин між ним і неурядовими організаціями характеризуватиме розвиток громадянського суспільства та місцевої демократії в країні, зміцнення демократії на державному рівні тощо.

Для визначення інститутів громадянського суспільства політична наука застосовує багато термінів, однак тільки термін «неурядова організація» найбільш відображає політико-правову та організаційну сутність досліджуваної проблеми. В дослідженні надано власне тлумачення терміна неурядова організація – інститут громадянського суспільства, рівноправне, самоврядне, некомерційне формування, створене добровільно для реалізації спільних інтересів індивідів – засновників, членів організації, місцевої громади, суспільства в цілому, яке діє самостійно і незалежно від держави на основі чинного законодавства. В даному контексті розроблено визначення поняття «взаємодія неурядових організацій з органами місцевого самоврядування», під яким розуміється комплекс принципів, способів, технологій організації і реалізації спільних дій, обмін ресурсами та узгодження цілей, що має відповідне нормативно-правове забезпечення і спрямований на вирішення соціально значимих для громади завдань.

3. Політико-правові та організаційні основи взаємодії між органами місцевого самоврядування і громадянським суспільством регулюються як правом, так і мораллю. Максимальні можливості для самоорганізації громадян надає демократія, однак ці можливості не реалізуються автоматично, вони є наслідком постійної боротьби громадян за свої права. Характер функціонування та подальший розвиток відносин між органами місцевого самоврядування та неурядовими організаціями можливий за умов встановлення демократичного політичного режиму та дотримання умов правової держави. В Україні сформовано політико-правові умови для демократичної організації та самоорганізації суспільства та політичних інститутів, але вони не реалізуються належним чином.

4. Політична взаємодія є видом соціальної взаємодії, яку можна розглядати за двома підходами: когнітивним та нормативним, поєднання яких надає змогу об'єднати результати та здобутки кожного із зазначених підходів, а саме ментальність та логічність, психологічні й соціальні, зовнішні прояви взаємодії в межах однієї теорії. Прямі форми участі та взаємодії громадян є визначальними для характеристики політичного процесу як самоврядного, однак їх політико-правова недосконалість, зокрема соціального партнерства, соціального замовлення, викликає недовіру до них з боку пересічних громадян, що негативно позначається на всьому самоврядному процесі в Україні.

5. Досвід діяльності неурядових організацій у країнах сталої демократії свідчить про те, що неурядові організації відіграють суттєву роль у вирішенні соціальних проблем і наданні соціальних послуг. Велика кількість неурядових організацій соціального спрямування включена в систему фінансування послуг з державного та місцевих бюджетів. До негативних проявів відносять комерціалізацію неурядових організацій та їх політизацію, нав'язування невластивих їм функцій. Розбудова відносин між неурядовими організаціями та органами місцевого самоврядування в молодих демократіях Центральної та Східної Європи має невеликий досвід, але вже позначилася впливом європейських стандартів на формування політико-правових засад та моделей і форм такої співпраці, зокрема обумовила обов'язкове наслідування європейських стандартів у реформуванні неурядового сектору, системи місцевого самоврядування та у практиці налагодження відносин між ними.

6. Для розробки теоретико-методологічних засад визначення оптимальної моделі взаємодії між органами місцевого самоврядування та неурядовими організаціями в умовах сучасної України необхідно спиратися на позитивний довід європейських країн, зокрема у визначенні форм співпраці та формуванні спільної відповідальності. При цьому слід пам'ятати, що тільки врахування власних історичних, політичних та психологічних особливостей кожної окремої громади, яка прагне до відносин з іншими акторами місцевого політичного життя і неурядовими організаціями зокрема, здатне розробити ефективну модель взаємодії. Така модель буде унікальною для кожної окремої громади, а розроблена в даному дослідженні теоретична модель – лише оптимальною, рамковою, яка потребує подальшого вдосконалення зусиллями самої громади.

На основі проведеного дослідження доцільно висловити наступні рекомендації щодо налагодження взаємодії неурядових організацій із органами місцевого самоврядування:

- у процесі законотворчості використовувати єдине для всіх нормативних актів поняття «неурядова організація»;
- внести зміни до законодавства України про місцеве самоврядування щодо зміцнення його матеріальної бази, що дозволить збільшити обсяг коштів на спільні проекти органів місцевого самоврядування та неурядових організацій;
- прийняти Закон України «Про неурядові організації», в якому закріпити принципові засади відносин неурядових організацій та органів місцевого самоврядування, впровадити дієвий контроль за роботою органів місцевого самоврядування з боку неурядових організацій;
- сприяти підвищенню громадянської освіти населення, політичної та правової культури тощо.